

А. Г. Богуш,
к. е. н., старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу досліджень
фізиків у сфері зайнятості населення, Інститут демографії та досліджень якості життя
ім. М. Птухи НАН України
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6196-3781>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.24.157

ЕКОНОМІКА І ЯКІСТЬ ЖИТТЯ: ВЗАЄМОДІЯ ЗАДЛЯ СТІЙКОСТІ ТА ЗРОСТАННЯ

L. Bogush,
PhD in Economics, Senior Researcher, Leading Researcher of the Department for Risk Studies in the Population Employment
Sphere, Ptukha Institute for Demography and Life Quality Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine

ECONOMY AND LIFE QUALITY: INTERACTION FOR RESILIENCE AND GROWTH

У статті досліджені умови, чинники, потенціал, проблеми забезпечення та підвищення резильєнтності якості життя населення України, що функціонують у сфері зайнятості та національному господарстві загалом. Ключовим завданням політики підтримання національної безпеки та конкурентоспроможності економіки в глобалізованому світі залишається оптимізація системи впливів сфери зайнятості на рівень і якість життя та відтворення соціуму, що результатують в оцінках задоволеності територіальних і функціональних спільнот, соціальних груп власною життєдіяльністю, інституціональними засадами держави. Перспективи удосконалення соціально-економічної політики України в сфері підвищення резильєнтності якості життя (насамперед, зваженої з огляду на нівелювання загроз та суспільну прийнятність результатів) значною мірою пов'язані із систематизацією структурних зрушень щодо: забезпечення продуктивної зайнятості населення; оптимізації трудового середовища життєдіяльності та безпеки праці, освітнього і побутового супроводу зайнятості та професійної мобільності; удосконалення економічної, правової, побутової культури, у т. ч. в напрямі промоції легальної праці.

The article examines the conditions, factors, potential, and problems of ensuring and increasing the resilience of the population life quality in Ukraine, which function in the employment sphere and the national economy as a whole. This research requires: to assess comprehensively the employment sphere's impact on the reproduction and dynamics of parameters, indicators, and benchmarks of the population life quality in the coordinated policy for establishing and improving the socio-economic development resilience potential in the near and long term perspective; to substantiate the methodology of systemic interactions and relationships in the functioning of the employment sphere and the economy in general with assessments and expectations of a range of social groups regarding the possibilities for ensuring, preserving, and improving the life quality. The key task of the policy for maintaining national security and economic competitiveness in the globalized world remains the optimization of the employment sphere's systemic influences on the socium's level and quality of life and reproduction, which result in assessing the satisfaction of territorial and functional communities,

social groups with their living activities, as well as the state institutional grounds. The prospects for improving Ukrainian socio-economic policy in the area of the life quality resilience increasing (first of all, reasonable in the context of mitigating threats and public acceptability of results) are largely related to the systematization of structural changes in: ensuring the population productive employment; optimizing the working environment and occupational safety, educational and household support for employment and labour mobility; improving economic, legal, and everyday household culture, including in the direction of the legal labour promoting. The main dominants of reproducing and increasing the population life quality resilience, which are transmitted through the employment sphere and function in it, include the institutional, the socio-economic, the socio-labour, and the cultural and educational ones.

Ключові слова: якість життя населення, сфера зайнятості, стратегії капіталізації трудового потенціалу, якість трудового життя, організаційно-економічний механізм, резильєнтність економіки та суспільства.

Key words: the population life quality, the employment sphere, strategies for the labour potential capitalizing, the working life quality, organizational and economic mechanism, the resilience of the economy and society.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Зайнятість (як діяльність та суспільний інститут) є базовим потужним генератором складної системи чинників і показників як власне якості життя населення, так і умов та параметрів резильєнтності (стійкості, опірності щодо сукупності внутрішніх і зовнішніх негативних впливів) спектру сфер його життєдіяльності, у т. ч. економічної, на загальноспільнотному, колективному, індивідуальному рівнях.

Одним з ключових завдань ефективної соціально-економічної політики підтримання національної безпеки та конкурентоспроможності вітчизняного виробника в глобалізованому світі залишається оптимізація системи впливів сфери зайнятості на рівень і якість життя та відтворення соціуму (зокрема, у вимірах забезпечення продуктивної зайнятості, удосконалення механізмів і параметрів відтворення і реалізації психофізіологічного, інтелектуального, креативного потенціалу працездатного населення і робочої сили, а також споживчого попиту), що результують в інвестиційній привабливості суб'єктів господарювання і систем розселення, дієвості довготривалої прихованої політики регулювання транскордонної міграції економічно активного населення, спектрі оцінок задоволеності спільнот і соціальних груп власною життєдіяльністю, процесами функціонування і розвитку інституціональної системи держави.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика забезпечення якості життя в цілому і, зокрема, якості трудового життя на основі досягнутих параметрів суспільно-економічного розвитку, масштабів, структури і специфіки зайнятості здобула широке висвітлення у фахових і популяризованих дослідженнях країн світу та України. Серед змістовних публікацій відповідної тематики доцільно відмітити праці,

присвячені концептуалізації та методології дослідження цих понять і процесів, обґрунтуванню та класифікації чинників їх формування та оцінювання (Риндзак О.Т., Галайко Н.В., Столяренко О.О., Кравчук О.В., Ставицький А., Молоканова К., Пальчук О.І.) [1–4]. Їх доповнюють дослідження сукупності факторів, критеріїв, підходів до забезпечення і моделювання якості життя в Україні та інших країнах світу, їх ваги для ефективного та збалансованого відтворення суспільної життєдіяльності (Андрейцева І.А., Сікора В.І., Полякова О.Ю., Грипич О.В., Леванда О.М., Ставицький А., Молоканова К., Рибалова О.В., Бригада О.В., Коробкіна К.М., Горбань А.В.) [3; 5–8]. Вагомий сегмент досліджень складають роботи, що здійснюють як комплексний аналіз якості життя населення України з урахуванням ретроспективних тенденцій та очікувань (Кирилюк В.В., Колядич О.І., Шевчук О.В., Галайко Н.В., Столяренко О.О., Кравчук О.В.) [2; 9], так і оцінку якості життя спільнот, виділених за ознаками місця проживання, соціальної вразливості (Поплавська О.М., Шевчук О.В., Штулер І.Ю., Мельничук Д.П., Шпиталенко Г.А., Тростенюк Т.М., Хом'як Л.І.) [10–11]. Період воєнного стану в Україні характеризується зростанням кількості праць з оцінки факторів, якості, особливостей життєдіяльності населення в умовах активних військових дій та їх наслідків (Гукалова І.В., Белікова Н., Індика С., Цьось А., Вашук Л.) [13; 14].

Узагальнення висвітлених досліджень демонструє розрізненість підходів до систематизації факторів і критеріїв забезпечення, відтворення, поліпшення якості життя населення в системі індикаторів та орієнтирів усталення суспільно-економічного розвитку, засадах і практиці збалансування довготривалої соціально-економічної та інвестиційної політики. Це зумовлює потребу подальшого обґрунтування методології формування системних взаємодій і взаємозв'язків у процесах розвитку сфери зайнятості та економіки загалом у контексті відтворення і динаміки параметрів якості життя (у т. ч. трудового), як доступних, так і бажаних для індивідів,

спектру соціальних груп, територіальних і функціональних спільнот.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Цілями дослідження є: комплексна оцінка впливу сфери зайнятості на відтворення і динаміку параметрів, індикаторів, орієнтирів якості життя населення в координатній політиці усталення та удосконалення потенціалу резильєнтності суспільно-економічного розвитку в ближчій і довготривалій перспективі; обґрунтування методології системних взаємодій і взаємозв'язків у функціонуванні сфери зайнятості та економіки загалом із оцінками та очікуваннями спектру соціальних груп щодо можливостей забезпечення, збереження, поліпшення якості життєдіяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Під резильєнтністю економіки та суспільства (у т. ч. у вимірах якості життя населення загалом і якості власне трудового життя) доцільно розуміти формальні та неформальні механізми життєздатності, опірності, здатності до відновлення і розвитку їх суб'єктів (населення, робочої сили, суб'єктів господарювання, територіальних підсистем розселення і господарювання, територіальних і функціональних спільнот) у нестабільних довкіллевих, суспільно-економічних, геополітичних умовах, що формуються і зберігають функціональність завдяки сукупності властивостей зазначених суб'єктів, втілених у природному і соціогуманітарному потенціалі, характеристиках системи інституціональних, економічних та суспільних взаємодій. Отже, ресурс, потенціал і механізми резильєнтності є значущими ознаками і характеристиками національної безпеки та конкурентоспроможності країн у глобалізованому світі.

В процесі перетворення робочої сили і людських ресурсів на ключовий фактор виробництва і суспільно-го відтворення нео- та постіндустріальних економік сфера зайнятості посіла роль акумулятора і модератора потенціалу та механізмів резильєнтності соціуму, віддзеркалюючи динаміку (зростання, стагнацію, рецесію) економічного розвитку, потужно впливаючи на рівень життя, стратегії життєдіяльності та економічної активності, структуру і особливості споживання, середовище життєдіяльності та статки спектру соціальних верств (найманої робочої сили; підприємців; прошарків кінцевих бенефіціарів, а також рантьє, які отримують основні доходи від акцій підприємств, здачі в оренду нерухомого і рухомого майна; осіб передпрацевдатного віку; пенсіонерів різних категорій), тобто умов і чинників, що визначають об'єктивні та суб'єктивні оцінки якості життя від спільнотного до індивідуального рівня [3; 5; 8].

В цьому контексті якість життя населення доцільно трактувати як сукупність об'єктивних і суб'єктивних оцінок умов, чинників, перспектив комфортної і безпечної життєдіяльності, повноцінної (у т. ч. суспільно прийнятної) реалізації психофізичного, інтелектуального, креативного потенціалу індивідів та спільнот різної функціональності й масштабу, що створюють можливості досягнення бажаних орієнтирів саморозвитку і споживання, збереження і відтворення здоров'я, продовжен-

ня тривалості життя та продуктивної економічної активності (в рамках її індивідуальних і колективних стратегій).

Результуючи у рівні господарського розвитку та основних макроекономічних показниках, структура зайнятості в країні забезпечує відтворення і визначає динаміку рівня та якості життя як зайнятих і членів їх сімей, так і населення в цілому (через легітимні та неформальні суспільні механізми: розподілу і перерозподілу вироблених благ і доходів від них; задоволення загальносуспільних та суспільно необхідних потреб, зокрема, щодо репродукції та удосконалення певного трудового і професійно-кваліфікаційного потенціалу, економічної, технологічної, побутової культури; соціального захисту вразливих категорій, стимулювання суспільно корисної продуктивної діяльності).

Отже, безпосереднім відображенням спеціалізації економіки країни та структури зайнятості є:

- рівень доходів, масштаби і тенденції споживання та накопичення спектру соціальних груп; параметри майнового і соціального розшарування [3; 6];

- рівень і сталість наповнення державного і місцевих бюджетів, фінансування фондів загальнообов'язкового страхування, інших державних і позабюджетних програм та заходів соціального забезпечення і захисту;

- суспільно прийнятні (формальні та неформальні) механізми і стратегії капіталізації трудового, професійно-кваліфікаційного, соціального потенціалу;

- спектр уявлень соціальних груп та індивідів щодо гідного рівня життя та його якості, зокрема, способу життя, змісту і масштабів реалізації суспільно необхідних та приватних потреб, економічної активності, потреб в освіті, самоосвіті, підвищенні кваліфікації впродовж життя [1; 2; 4];

- параметри і динаміка попиту і пропозиції на загальнонаціональному ринку праці та в його територіальних підсистемах; чинники, масштаби і тенденції трудової міграції (човникової, міжрегіональної, транскордонної).

Водночас, параметри зайнятості, визначені територіальною організацією спектру ресурсів (людських, матеріально-технічних, фінансових) і власне виробництва, впливають на антропогенну і техногенну якість середовища життєдіяльності спільнот, окреслюючи:

- фактичні та потенційні загрози довкіллю, умовам життя, а також прогнозовані ближчі й віддалені тенденції їх реалізації;

- рівень криміногенності економічної діяльності та побутового середовища.

Висвітлені напрями впливу сфери зайнятості на суспільні, колективні, індивідуальні уявлення щодо якості життя, а також рівень доходності спектру видів економічної активності та фінансування державних і територіальних гарантій соціального забезпечення дозволяють:

- 1) у складі категорії якості життя виокремлювати поняття: якості трудового життя на колективному та індивідуальному рівнях (серед основних чинників — гарантії та умови зайнятості, сукупність її стимулів, у т. ч. рівень оплати праці у співвідношенні з уявленнями щодо гідного рівня доходів, спектр суб'єктивних оцінок ба-

жаної професійної та особистісної самореалізації); спільнотних та індивідуальних стратегій економічної активності як частини гідної життєдіяльності територіальних громад, соціальних груп, окремих осіб (серед основних чинників — рівень освіти, конкурентність професійно-кваліфікаційного потенціалу спільноти / індивіду, уявлення щодо прийнятних механізмів капіталізації трудового і соціогуманітарного потенціалу, параметри економічної культури, залучення до цільових заходів із стимулювання продуктивної зайнятості) [1; 8; 10—12];

2) визначити механізми забезпечення резильєнтності якості життя, що реалізуються в сфері зайнятості (зокрема, через пріоритети і стратегії: диверсифікації, інноваційного розвитку, модернізації національного господарства у спектрі його територіальних підсистем, підтримки і лобювання інтересів національного виробника на внутрішніх та зовнішніх ринках товарів і послуг; розвитку внутрішнього платоспоможного попиту і споживчого ринку; стимулювання соціального захисту, суспільної і трудової інклюзії спектру вразливих категорій; збереження й відтворення трудового потенціалу, підвищення ефективності капіталізації та удосконалення його професійно-кваліфікаційної компоненти);

3) поділити основні домінанти відтворення та підвищення резильєнтності якості життя населення, що транслюються сферою зайнятості і функціонують в ній, на:

— інституціональні (нормативно-правові засади праці та зайнятості, доступу до конкурентної професійної освіти, практика їх реалізації);

— соціально-економічні (структура сфери зайнятості в контексті поширення і відтворення модерних технологічних укладів, комплексоутворення територіальних підсистем національного господарства, формування виробничих кластерів і замкнутих циклів виробництва; політика і механізми подолання спектру процесів тінізації сфери зайнятості, недекларування праці; функціональність територіальних ринків праці, зокрема, за показниками тривалості пошуку роботи та програмами стимулювання зайнятості; динаміка рівня безробіття, зокрема, у порівнянні з тенденціями криміногенної ситуації і транскордонної трудової міграції) [2; 7; 9];

— соціально-трудові (рівень доходів спектру верств, а також оплати праці за видами економічної діяльності та категоріями зайнятих у порівнянні із фізіологічною та соціальною компонентами прожиткового мінімуму, динамікою вартості обсягу т. зв. обов'язкових послуг; ефективність контролю умов і безпеки праці; спектр суб'єктивних — корпоративних, спільнотних за місцем проживання, індивідуальних — оцінок умов та оплати праці, доступності та перспектив трудової і професійної самореалізації, кар'єрного зростання) [5; 6; 8];

— культурно-освітні (рівень загальної і професійної освіти, професійно-кваліфікаційна структура економічно активних і зайнятих, тенденції її відтворення та оптимізації; відповідність структури професійної освіти за державним і місцевим замовленням та у рамках персональних ініціатив сукупності потреб стимулювання економічного зростання, збалансування параметрів регіонального розвитку, дотичних до якості життєдіяльності територіальних громад; суб'єктивні оцінки конкурентної освіти та прийнятної зайнятості).

Як у передвоєнний період, так і в умовах воєнного стану основні загрози забезпечення резильєнтності якості життя населення України під впливом низки несприятливих внутрішніх і зовнішньо генерованих тенденцій суспільно-економічного розвитку були представлені: скороченням обсягів, руйнуванням матеріально-технічної бази національної економіки; ускладненням ресурсного забезпечення окремих виробництв і видів діяльності; системними і масштабними ситуативними порушення логістичних ланцюгів; звуженням ринків збуту (як зовнішніх, так і внутрішніх); виїздом економічно активного і працездатного населення та членів їх сімей передпрацездатного віку за кордон; поглибленням статевовікових диспропорцій робочої сили; поглибленням дисбалансу між реальними потребами економіки України у працівниках та освітніми орієнтирами населення [4; 7; 9; 13; 14]. Вже у ближчій перспективі зазначені загрози посилять негативні тенденції функціонування сфери зайнятості, що вже тривалий час проявляються, зокрема, через:

— переважну ресурсно-сировинну спеціалізацію національної економіки в умовах вразливості як виробничої інфраструктури, так і доступних ринків збуту (зокрема, зовнішніх);

— значну тінізацію національної економіки, неогрунтоване розшарування зайнятих за трудовими доходами в умовах порівняно низьких стандартів оплати праці найманих працівників, а також зниження рівня життя вразливих категорій, найбільш залежних від ефективності суспільних механізмів перерозподілу благ та доходів;

— руйнування спільнотних та індивідуальних орієнтирів легальної продуктивної зайнятості, у т. ч. внаслідок незадовільної динаміки унормованих стандартів оплати праці;

— поширення численних форм нестандартної зайнятості як середовища, що провокує звужене відтворення та старіння професійно-кваліфікаційного потенціалу зайнятих, суспільно небезпечну динаміку освітніх і трудових орієнтирів цієї категорії населення і членів їх сімей.

Згідно аналізу офіційної статистики у найближчий передвоєнний період, частка працюючих за наймом серед зайнятого населення України у віці 15—70 років сягала 84%, причому рівень їх трудових доходів у масі залишався доволі невисоким, навіть порівняно з офіційним прожитковим мінімумом, змістове і вартісне наповнення якого продовжує зазнавати об'єктивної критики [15]. Водночас спостерігалось доволі стрімке скорочення кількості зайнятих і штатних працівників у розрахунку на постійне населення. Гостру незбалансованість структури національної економіки, що є загрозливою з огляду на її конкурентоспроможність, а також формування потенціалу відтворення якості життя у середньо- і довготривалій перспективі, забезпечення її достатньої резильєнтності для усього спектру соціальних і доходних груп населення, засвідчували:

— рейтинг видів економічної діяльності за обсягами ВВП і валової доданої вартості в розрахунку на контингент зайнятих і штатних працівників, де домінують операції з нерухомим майном, добувна промисловість і розроблення кар'єрів, інформація та телекомунікації,

